

риту» до цього додавали домагання, щоб іменування єпископів було припинене,— церквою мала правити рада пресвітерів, а вибраний ними єпископ являвся б тільки першим між рівними. Єпископат фактично був знищений, церковні маєтки перейшли до рук шляхти, і ці чеські методи рішучої ліквідації світських претензій церкви не могли стрічатись інакше, як тільки з живою симпатією, серед шляхти Польщі і Литви, де збір десятини з поміщицьких підданих і шляхетських фольварків і всякі зв'язані з нею суперечки, юрисдикція духовних судів і римської курії в процесах церковників з шляхтою, церковні клятви і всякі прикрі наслідки, до котрих ці процеси приводили, викликали серед шляхти здавна незвичайне роздратування і навіть спроби активної самооборони.

Тому назустріч чеським покликам до солідарної акції підіймалися бажання підтримати цю програму всіма силами не тільки для Чехії, але й для себе. Супроти докучливих і дошкульних претензій всякого духовенства, вищого і нижчого, щире спочуття — особливо серед нижчої шляхти — будив тип таборського священика, що скинув з себе реверенду, перестав голити бороду й тонзуру, відкинув незрозумілу латину і на народній мові проповідує; править службу, звівши до мінімуму обрядовий бік культу. Тенденція до вживання народної мови в богослужінні, в релігійній і всякій іншій літературі серед цієї нижчої шляхти і польського міщанства не могла не стрічатись сприятливо — тому що цим верствам, не знайомим з латиною, вона обіцяла зробити приступною всю сферу тодішнього інтелектуального життя і дати змогу забирати голос у всіх питаннях, які дебатовалися в тій бурхливій добі церковної схизми і великих соборів та в глухих відгомонах доходили до цих верств. А навіть така, здавалось би, маловажна деталь, як домагання «чаші» — себто причастя не тільки хлібом, а й вином однаково для духовних і мирян,— знаходила широкі симпатії тут саме тому, що відкидала одну з формальних привілеїв духовенства. В процесах еретиків, що тягнуться по різних польських консисторіях протягом цілого століття, уживання чаші, причащення «під обома видами» це найчастіший зміст переступу, часто єдине обвинувачення, що ставилось обжалуваним священикам. Очевидно, як найбільше невинний і ясно обгрунтований Святим Письмом прояв нововірства, опозиції офіційній церкві і солідарності з сучасним релігійним рухом, «чаша» була першим предметом домагань з боку всяких шляхетських опозиціоністів, що силою свого впливу добивалися від свого пароха-священика, щоб він причащав людей з чаші; особливо в моменти найбіль-

шого піднесення гуситських симпатій. В дальшій лінії стояли випадки проти безженності, різних предметів культури і т. д., що находили суголосний ґрунт в різних останках середньовічної містики, бегінства, вальденства і подібному¹.

Політичні обставини Польщі витворили протягом XV в. цілий ряд таких пароксизмів шляхетського замилування в гуситстві. Перший і, здається, найбільш інтенсивний трапився на початках 1420-х рр., коли чеські стани, розпочавши на весну 1420 р. відверту, оружну боротьбу із своїм дідичним королем Сигізмундом, вирішили піднести чеську корону Ягайлові як найсильнішому слов'янському монархові.

Ягайло ухилився і відіслав чеських послів до Вітовта; Вітовт не відмовився рішуче і якийсь час титулувався чеським королем. Тому що Сигізмунд саме тоді дуже докучив польським і литовським політикам згаданим рішенням на користь хрестоносних рицарів, у високополітичних колах було вирішено використати таку видимість чесько-польської унії, щоб нагнати на нього страху. Щоб не дратувати висококатолицьких панських кіл, правлящі польсько-литовські сфери на їхню адресу весь час тлумачили цю політику так, що Ягайло і Вітовт підтримують ці зносини з гуситами на те, аби силою свого впливу привести їх до послуху папі. Але вдома, на адресу шляхти це інтерпретовано як спільну національну боротьбу слов'янства, «слов'янського язика» проти німців, і це національне чи расове гасло дійсно здобуло в шляхетських колах велику популярність, і вона потривала й потім, як уряди Ягайла і Вітовта рішуче відвернулись від гуситства. Добившись від Сигізмунда, що він покинув хрестоносців, і ті були змушені зробити Литві й Польщі деякі територіальні уступки, урядові і церковні кола Польщі стали замітати сліди свого наближення до гуситів, й обрушилися на всяких можливих прихильників гуситської ересі найсуворішими репресіями, погрозами кар, конфіскацій, а Сигізмундові обіцяли оружну поміч на приборкання його неслухняних підданих (1423) і т. д. Але серед шляхти, і навіть серед магнатства зоставалось чимало людей, які не хотіли так скоро і різко змінити фронт і далі притримувалися чехофільства.

Обставини змінилися, коли місце Вітовта зайняв у Литві Свидригайло і, різко розійшовшись з Ягайлом, став союзни-

¹ Див. процеси проти «еретиків» — головню з Великопольщі, що потім так гостинно прийняла «чеських братів» в середині XVI в., у Кольбушевського, с. 10—11, там же про польські писання проти гуситства — с. 15—16. Про вальденство як один із складових елементів польського гуситства в цитованій статті К. Добровольського.

ком Сигізмунда і хрестоносців проти Польщі. Двір Ягайла, щоб пострашити Сигізмунда та використати чеську диверсію проти нього, знов виявив незвичайну увагу і прихильність до чеської справи,— розуміється, зі захованням далі всіх католицьких апарансів: що все це робиться на те, аби привести гуситів до правої віри! Пішли знов плани передачі чеської корони Ягайлу чи його синові Володиславові. Мати королевича, королева Сонька, як її називали (з православного роду княжат Гольшанських) вважалася спеціальною протекторкою гуситства (тлумачать це династичними мотивами: планами на чеську корону для сина,— але, може, не було воно і без зв'язку з її православним походженням).

Весною 1431 р. Ягайло закликав до Кракова гуситських проповідників на конференцію, для полагодження їхнього розділу від римської церкви. Конференція випала велично, прибули такі визначні голови, як Петро Англієць, Прокіп Голий — наступник Жижки, Бедрих з Стражниць й ін., з другого боку — гуситські союзники з Польщі й Литви, як Жигімонт Корибутович (про котрого зараз нижче), Добко Пухала й ін. На поконання їх з боку римської церкви виступили найвизначніші сили Краківського університету, учасники Базельського собору,— вони доводили гуситам, що їм неминуче треба піддатися авторитетові собору і папи. Диспут тривав кілька днів, але, на жаль, звісний нам тільки з оповідання Длугоша, крайнього ортодокса, що підкреслює в нім непримиренну позицію свого патрона Збігнева Олесницького, краківського єпископа і канцлера, що своєю безоглядною опозицією стримав Ягайла від яких-небудь конкретних поступок гуситству. Але диспут, без сумніву, мусив зробити сильне враження серед інтелігенції Польщі й Литви!

Непримиренною опозицією Олесницького сучасники пояснювали, що гуситська партія звернулася до Свидригайла, з котрим Жигімонт Корибутович і його товариші були зв'язані всякими родинними і політичними зв'язками, і Свидригайло, хоч був союзником Сигізмунда і хрестоносців, шукав помочі гуситів. Таким чином, у цих роках 1431—1434 (до великого погрому таборитів німцями на Чеськім Броді 30 травня 1434 р.) гусити були предметом запобігань з боку обох партій — польської і литовської (білорусько-української). В результаті вийшла така дивниця, що гуситські дружини билися в рядах Ягайла проти своїх же земляків, що підтримували Свидригайла й опинилися в рядах пруських хрестоносців (сюди належить голосний епізод 1433 р., коли гусити з польського війська зажадали, аби їм видано чехів, що попали в неволю з пруської сторони і, отримавши, спалили на місці за

те, що вони пішли в поміч німцям проти свого народу і Польського королівства, одноязичного з чехами).

Кілька літ потім, коли вмер Сигізмунд (1437), кандидатура Володислава Ягайловича на чеське королівство виникла з новою силою. Тим часом як магнати Чехії вибрали наступником Сигізмунда його зятя Альбрехта Австрійського (Габсбурга), доволі значна «національна партія» — зі шляхти й міщанства, стала по стороні Володислава. До Польщі було вислано посольство. Справа дебатовалася на сеймі в Новім Місті Корчині, голоснім в історії польського парламентаризму, весною 1438 р. Вона викликала тут сильне напруження і боротьбу, у подробицях мало відому. Бачимо тільки, що політика вмішання в чеські справи взяла гору над опозицією Олесницького: чеську корону вирішено було прийняти, хоч не для самого Володислава, а для його молодшого брата. При тім гуситам дано різні гарантії, не тільки політичного, а й церковного характеру: признано було «чашу» і чеське гуситське священство. До Чехії, в поміч польській партії послано польське військо, що з'єдналося з чеським військом — останками таборитів та їхніми союзниками. Але супроти сил магнатської партії і німецьких сил, мобілізованих Альбрехтом, польські сили були заслабі. Папа виступив посередником, і Володислав відступив від своїх претензій. Заходи польських «гуситів» коло нової акції на веснянім сеймі 1439 р. вже не вдалися: багато прихильників постигло на попереднім фіаско, і проба «останнього гусита» Спитка з Мельштина збройною рукою розправитися з партією Олесницького закінчилась його погромом і смертю.

Однак слідом справа відновилася знову, зі смертю Альбрехта восени (1439). Таборити знову виставили кандидатуру Казимира і намагались розагітувати поляків до інтервенції. Вони знаходили прихильників, мабуть, таки і в двірських колах: але і цим разом впливи Олесницького рішуче перемогли: він де в чім поступив шляхті з церковних претензій, але обстоював політику побороювання гуситської ересі, і дав їй перевагу до самої смерті своєї (в 1455 р.). За цей час таборська партія в Чехії впала до решти, — мусила уступитися перед поміркованим утраквізмом. Але плани чесько-польської унії виникли наново, коли не вдалася політика замирення з католицьким світом, піднята Подебрадом, королем утраквістів, і чехи опинилися в трикутнику римської курії, Німеччини й Угорщини: король угорський, Матвій Корвін, теж заявив претензію на чеську корону. Знову пішли пропозиції чеської корони Ягайловичам — і з боку Подебрада, і з боку його ворогів, і цим разом, як відомо, справа розв'язалась проголошенням Ягайловича онука Володислава наступником Подебрада (1469). По

смерті Подебрада (від р. 1471) Володислав став королем Чехії.

Таким чином, протягом більш ніж півстоліття справа унії Чехії й Польщі — як найтіснішого об'єднання правлячого польського магнатства з чеськими єретиками — на різні способи дебатовалась, аргументувалась, знаходила гарячих прихильників у Польщі та втягала їх у вир чеських реформаційних змагань.

У польським письменстві ці реформаційні течії відбилися, це треба підкреслити,— доволі слабо! Новіший дослідник цих гуситських відгомонів у польській літературі міг вказати тільки дві пам'ятки, що мають на собі виразну позначку гуситських впливів — це вірш краківського професора Андрія Галки з Добчина на честь і оборону Віклекфа і одна анонімна гуситська проповідь¹. Діяльність Галки з цього погляду дуже симптоматична. Він був прихильником ідей Віклекфа і проводив їх у своїх університетських викладах, але вистерігався яких-небудь маніфестацій своєї неправовірності. Припадком тільки, по чвертьвіковій академічній діяльності прохопився він у 1448 р., відмовившись признати вищість папи над собором — як тоді мусив це зробити Краківський університет. Приловлений при тім на єретицьких поглядах, він був з наказу Олесницького арештований; трус, переведений у його мешканні, викрив у нього силу єритичної літератури, і Галка після цього, вважаючи справу пропашою, постарався втікти з Польщі на Шлезк, до Болеслава Опольського, що мав славу великого вільнодумця. Тепер він уже не крився із своєю солідарністю з наукою Віклекфа і в честь його склав польський вірш, що має славу одного з найстарших творів польською мовою. Вів з-за кордону пропаганду в Польщі, але скоро вмер, не осягши значніших результатів, так що його хіба дуже здалека можна порівняти з Гусом як польського віклекфіста, як то деякі роблять.

Можна думати, судячи з цієї історії, що тяжка рука ієрархії занадто тяжіла на університетським житті і паралізувала всякі потяги до сміливішого виступу. Адже кожний студент, що вступав до Краківського університету, мусив присягти, що він не тримається Гусової науки, ані взагалі будь-якої єресі. А з тим як єдиний університет Польщі—Литви замість огнища свободної науки був заборолом римської правовірності, це давало напрям взагалі літературній творчості. Але судячи із значної кількості писань протигуситських, справедливо здогадуються, що писань гуситського напрямку було далеко більше,

¹ Кольбушевський, як вище, с. 17 і далі.

ніж ми знаємо, тільки їх понищила католицька реакція¹. Так, відгомін гуситських ідей добирають у визначному творі польської публіцистики «Пам'ятнику для направи Речі Посполитої» Яна Остроґа (1474) — молодого магната з родини, що грала визначну роль у чесько-польських відносинах і потім, у XVI в., пристала до церкви чеських братів. У його критиці претензій римської церкви, в іронічних відзивах про папські булли й розршення, в гострих виступах проти німецьких ченців і духівників по містах, проти вживання німецької і латинської мови в діловодстві замість польської дійсно відчуються суголосні з гуситством ноти. Але трудно вгадати, чи завдячував цим молодий панич домородному гуситству, чи своїм закордонним студіям в Ерфурті й Болонї.

Посередні впливи чеського руху помічаються у звороті до народної мови, в перекладах на польську. Появу першої польської Біблії, спорядженої для вищереченої королеви Соньки, правдоподібно, толкують як вплив чеських заходів коло спорядження народної Біблії і т. д.

Я вважав потрібним цей довший екскурс у сферу гуситських відгомонів взагалі, щоб краще усвідомити — за недостатчею яких-небудь літературних українських пам'яток, гуситством безпосереднє навіяних, — той вплив, який воно мусило зробити в українським духовім житті. Недостача таких пам'яток не повинна нас дуже вражати, коли бачимо, що і в польській літературі, в далеко сприятливіших умовах, гуситських писань лишилось так мало. Вона, ця недостатча, не може перешкоджати нам постулювати значні впливи гуситства на українське життя, так як воно мало в польським.

Так воно безсумнівно проторувало дороги Реформації XVI віку і приготувало перший розквіт польської літератури. Деякі новіші історики польської реформації заперечують зв'язки її з гуситством, тому що в Польщі прихильність до гуситства виходила з політичних комбінацій, а його демократичний характер для шляхетської Польщі не підходив, і реформаційний рух XVI в., мовляв, був викликаний зовсім іншими причинами, котрих у XV віці ще не було². Але я думаю, що більше рації мали в цім старші історики, вважаючи, що і реформа-

¹ Кольбушевський, с. 26. Бобовський у своїй студії про польські церковні пісні XV—XVI вв. (Rozprawy wyd. fil. XIX, с. 101) пробував вивести деякі з них від гуситів, але позначи ці не досить яскраві — хоча дальші студії в цім напрямі ще можуть викрити щось конкретніше!

² Любовичъ Н. Історія реформації въ Польщѣ. Варшава, 1883, с. 44—45. Пор. аналогічний відзив новішого дослідника, Кольбушевського: «Не розрісся він (гуситський рух) так, як буде в XVI в., але ж бо й політичні умови обох епох були різні: шляхетська ідея не дішла ще того значення, як у добі панування останніх Ягеллонів, а інтересам магнатів гуситство суперечило» (с. 26).

дійний рух XVI в. виріс з мотивів соціально-політичної натури, якраз аналогічних з тими, що сприяли гуситству (змагання до станової влади, боротьба шляхти з претензіями церкви і подібне), і гуситство сильно проторило дорогу і гуманізму, і критицизму XVI в.¹ І це саме я думаю про значення гуситства для нашого українського руху. Ми не маємо безпосередніх відбиттів його в нашій літературі, але посередні впливи його були значні — в розвою громадської думки і кригицизму, в ідеї соборності чи громадськості церкви — участі громадян в її кермуванні, в звороті до народної мови в письменстві й західних засобів у культурі.

Всі ті явища, які раптом, у таким глибокім контрасті до старого візантійського церковного укладу виступають у XVI в., вони, безсумнівно, були підготовлені гуситськими впливами XV в., тому що вони більш суголосні й симпатичні були нашому старому православ'ю, ближче до нього підходили і ширше шукали зв'язку з ним, ніж лютеранство, кальвінізм чи унітаризм XVI в.²

Виступаючи проти римської церкви, доводячи, що вона викривила старе правдиве християнство, відступила від науки Христа і перших учителів церкви, гусити — особливо більш

¹ Такі погляди Лукашевича і В. Красінського, висловлені занадто категорично, у виразах перебільшених, викликали оцю пізнішу реакцію в обмеженні значення гуситства; але в основі їхня думка була правильна.

² Мені приємно відмітити подібні гадки в новій історії білоруського письменства акад. Є. Карського, на жаль, тільки дуже побіжні: «Подготовкой кь протестанству на Западъ было учение гуситовъ. И въ Литву оно проникло рано, еще при Витовтѣ. Другъ и сотрудникъ Гуса Иеронимъ Пражскій былъ въ Литвѣ и Зап. Руси; ...здѣсь онъ произвелъ сильное впечатлѣние на тогдашнихъ русскихъ, особенно на знать. Сношенія съ гуситами продолжались и послѣ, и, благодаря этому, учение гуситовъ быстро распространилось въ Западной Руси, подготавливая почву кь принятію сродного съ нимъ протестантского учения. Подъ влияніемъ гуситовъ, вѣроятно, усилилось обращеніе въ Литовской Руси чешскихъ книгъ и знакомство съ чешскимъ языкомъ, о которомъ имѣли некоторое представленіе западноруссы и до того времени. Примѣръ чеховъ, имѣвшихъ книги Св. Писанія і другія на народномъ языкѣ, естественно побуждал и радѣтелей просвѣщенія въ Западной Руси обратитись кь переводамъ на народный языкъ» (Т. III, 2 с. 12). Акад. Карський посилається при тім на старшу працю Ів. Соколова (Отношеніе протестантизма кь Россіи въ XVI и XVII вв., М., 1880), у котрій цей погляд розвивався з деякими порушеннями історичної перспективи і перебільшеннями у висновках, подібно як у тих старих дослідників протестантського руху, на котрих він і покликається. Останній висновок його такий: «Завдяки всім цим зносинам, зв'язкам, підтримці та симпатіям, гуситські ідеї швидко поширювалися в Польщі й Литві й приготували гадки до прийняття спорідненої з ними протестантської доктрини. Як в гуситських ідеях литовсько-руський народ бачив щось національне, патріотичне, що тішило національну незалежність і гордість та об'являло всьому слов'янству велику будущину, так і протестантська доктрина, котру приготували ці ідеї, не тільки не здавалась чужою і ворожою, а ще більше викликала надій та сподіванок» (с. 247).

поміркувані, що не відкидали церковної традиції,— мусили логічно протиставляти їй авторитет церкви східної, що заховала в цілості деякі з тих практик, котрі тепер відновляли гусити — як оце саме причастя під обома видами, вживання слов'янської мови при богослужінні, жонате священство і т. д. А це — поскільки було відомо у нас — самим приемним способом підіймало авторитет руської церкви, що саме тоді переживала прикру поневірку під «апостольською рукою» Ягайла і Вітовта.

В Польщі й Литві православних русинів католицьке духовенство трактувало тоді як нехристів і невігласів, негідних християнського імені і якої-небудь пошани, і в таких обставинах їм дуже цінно й неймовірно радісно було почути, що чехи — ці європейці, представники вищої культури, яких тільки можна було собі уявити, трактують «грецьку віру» як християнство правдиве, рівноцінне, або й цінніше від «римського».

Чеський елемент як представник культури, ладу, державності виробив собі цю репутацію в Західній Україні вже в попереднім столітті. Чехів було немало і між адміністрацією, і між привілейованим міщанством; актова канцелярійна мова галицького українського діловодства другої половини XIV і першої половини XV перейнята чеськими впливами. Чеські писання, як побачимо слідом, доходили до рук наших книжників і ставали їм літературним взірцем і джерелом, не тільки більш зрозумілим, але й близьким по духу — оскільки було відомо, що це культура приязна, суголосна, союзна, а не ворожа «руській вірі». А що це було відомо, принаймні в більш інтелігентних, шляхетських, церковних і міщанських українсько-білоруських колах, у тім нема сумніву. Чехи, які попадали до цих країв, самі не залишали маніфестувати своє поважання «грецькій вірі» як репрезентантці непорушних апостольських традицій. Особливо напсував крові місцевій католицькій ієрархії такими маніфестаціями Ієронім Празький, приятель Гуса і спільник його мучеництва. Під час суду над ним у Констанці ставилось йому між іншим в особливу вину (30-й пункт обвинувачення), що він, будши на Русі в 1412—1413 рр., демонстративно віддавав честь православним святощам, церквам і духовенству, ставив їхню віру вище, ніж віру католицьку, доводив прилюдно, що православні добрі християни, радив їм далі міцно триматись своєї віри і самого Вітовта намовляв її триматись і шанувати¹, зробив

¹ За словами обвинувачення, Ієронім приїздив до Вітебська в квітні 1413 р. у складі Вітовтового двору. Коли назустріч Вітовтові вийшли католики й православні зі святощами, то Ієронім, не віддавши честі процесії католицькій, пішов до процесії православних, і тут «в присутності чотирьох або